

Наталія Кривець

НІМЕЦЬКІ ВЧЕНІ В НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: НАУКОВА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ (друга половина XIX ст.)

Статтю присвячено висвітленню багатогранної діяльності німецьких учених у Новоросійському університеті у другій половині XIX ст. Розглядаються основні напрями наукових пошуків учених, їхній внесок у процес становлення та розвитку національної освіти й науки.

Ключові слова: *університет, Одеса, професор, кафедра, навчання, дисертація, викладацька, наукова діяльність, товариство.*

Університети Російської імперії, будучи науковими і просвітницькими центрами великих регіонів, склали глобальний пласт культури в XIX — на початку XX ст. 1865 р. в Одесі було створено на базі Рішельєвського ліцею третій в Україні, після Харківського й Київського, університет, що дістав назву Новоросійський. Університет мав сприяти подальшому зміцненню позицій Російської імперії серед південних слов'ян. Ставши найбільшим науковим центром Півдня України, він координував усі наукові напрями в регіоні, налагоджував і здійснював зв'язки з іншими науковими установами, задавав тон соціально-економічному і культурному розвитку регіонального простору. Вчені Новоросійського університету, серед яких було багато німців, зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної і світової науки. В університеті виникли свої наукові школи, що мали світове значення, відкрилися перспективні напрями роботи.

Одеса, як центр Північного Причорномор'я, фактично розташована в ареалі давньогрецької цивілізації, стала першим регіоном у Російській імперії де активно проводилися наукові дослідження з класичної археології. Земля Південної України крила в собі також багатющі пам'ятки скіфо-сарматської епохи, залишки матеріальної культури слов'ян — аж до козацьких часів. Органічним продовженням роботи з вивчення античної історії та археології стали дослідження професорів і викладачів Новоросійського університету, зокрема кафедр теорії й історії красних мистецтв і класичної філології, на яких за усталеною світовою практикою тих часів традиційно зосереджувались і дослідження з археології і стародавньої історії. Серед них був і відомий історик, археолог, професор П.К. Брун, який вже тоді здобув світове визнання. У Новоросійському університеті він працював від 1866 до 1880 року.

П.К. Брун навчався на філософському факультеті Дерптського університету, де слухав лекції з географії і статистики відомого історика, професора Й.-Ф.-Г. Еверса. 1825 р., після закінчення університету, він поїхав на два з половиною роки за кордон, стажувався у Німеччині, Франції, Швейцарії, слухав лекції Г.В. Гегеля, а також відомих економістів Се, Дюпена та ін.¹ У березні 1828 р., перебуваючи у Веймарі, він познайомився з Й.В. Гете. До Одеси П. Брун переїхав у 1832 р. і став викладати історію і статистику в Рішельєвському ліцеї. 1835 вчений здобув ступінь доктора філософії Ієнського університету, а в грудні 1836 р. його було затверджено професором історії і статистики названого ліцею.

З відкриттям Новоросійського університету (1865 р.) П.К. Брун знову повернувся до викладацької діяльності спочатку на посаді тимчасово виконуючого обов'язки доцента кафедри всесвітньої історії. Через два роки Радою університету йому присуджено ступінь доктора всесвітньої історії, а в лютому 1869 р. — затверджено екстраординарним професором. У Новоросійському університеті П.К. Брун читав історію стародавнього Сходу та історію середніх віків. Його лекції користувалися популярністю у студентів. Колишній студент, а згодом професор університету О.І. Маркевич писав у своїх спогадах, що «віра в його (П.К. Бруна — *авт.*) знання була у нас безмежна»². «Професор Брун мав репутацію знаменитого ученого, — згадував О. Маркевич, — і дійсно знаннями він володів величезними і умів їх групувати чудово, по історичній географії Чорномор'я він був, без сумніву, першим спеціалістом...»³

Професор кафедри всесвітньої історії Ф.І. Успенський, який працював з П. Бруном, високо оцінював педагогічну і наукову діяльність ученого і вважав за честь для університету мати такого педагога⁴. Колишній студент історико-філологічного факультету Новоросійського університету П. Борзаковський згадував, що «П.К. Брун втілював у собі ідеал ученого, і цього було достатньо, щоб студенти глибоко цінували і поважали його, пишалися університетом, у якому є такі професори»⁵.

Від 1850 р. у зв'язку з реорганізацією філософського факультету в університетах Російської імперії виникли історико-філологічні факультети. Визначальною рисою наукової діяльності більшості викладачів історико-філологічного факультету Новоросійського університету були їхні краєзнавчі зацікавлення. Північне Причорномор'я, Одещина, Одеса — таким був об'єкт досліджень, що стояв у центрі наукових інтересів багатьох учених-археологів, антикознавців, етнографів, філологів тощо. Малодосліджена історія Новоросійського краю зацікавила і П.К. Бруна. Німець за походженням, науковець протягом тридцяти років досліджував проблеми археології й історії Північного Причорномор'я і Криму.

Репутацію відомого ученого П. Брун набув, перш за все, своїми працями з історичної географії цього регіону. Слід зазначити, що розроблення загальноісторичної проблематики в університеті відбувалося паралельно з дослідженнями в галузі спеціальних і допоміжних дисциплін. Історію географії у Новоросійському університеті у XIX ст. уособлював професор П.К. Брун. Він був спеціалістом з морських навігаційних карт XIII–XVI ст. 1857–1858 рр. у «Новороссийском календаре» з'явилися розвідки ученого із стародавньої топографії Північного Причорномор'я і Криму. П. Брун навів назви усіх кримських міст у різні епохи, які йому вдалося виявити на картах і атласах, що збереглися у Росії та Європі⁶. Учений також перекладав і публікував з ґрунтовними коментарями записки мандрівників, які побували в Криму. Йому належить редагування перекладу з першого Лейпцизького видання 1803 р. твору П.С. Палласа «Путешествия по Крыму академика Палласа в 1793 и 1794 гг.», який був опублікований на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» з коментарями П.К. Бруна⁷.

Наукові дослідження ученого з історичної географії Північного Причорномор'я та Криму, які були написані ним у різні роки, було узагальнено у збірнику «Черноморье. Сборник исследований по исторической географии Южной России (1852–1877 годы)». За першу частину цієї праці, що вийшла друком у 1879 р., П.К. Брун одержав Уварівську премію Петербурзької Академії наук⁸. Друга частина збірника була опублікована 1880 р. в «Записках Императорского Новороссийского университета» уже після смерті П.К. Бруна⁹. У збірнику автор детально аналізує праці античних учених-географів від Геродота до Птолемея, що торкалися історії Причорномор'я, намагається з'ясувати походження стародавніх географічних назв. Ця праця П.К. Бруна і на сьогодні залишається цінною стосовно вивчення історії Причорномор'я¹⁰.

П.К. Брун брав активну участь у роботі Одеського статистичного комітету, де йому було доручено проводити звітність про торгівлю Новоросійського краю та Бессарабії, яка щорічно публікувалася у збірнику «Новороссийский календарь», і щотижнево у газеті «Одесский вестник»¹¹. Учений брав також участь у роботі чотирьох російських археологічних з'їздів, був членом Одеського товариства історії та старожитностей, Російського історичного товариства, Лігурійського товариства природничих наук (Генуя)¹².

З перших років існування в Новоросійському університеті діяла кафедра механіки (прикладної математики), яку очолив професор І.Д. Соколов, а згодом професор К.І. Карастельов. Від 1872 р. на кафедрі почав працювати учень К.І. Карастельова В.М. Лігін. Він народився 1846 р. у Санкт-Петербурзі. Його батько, німець із Відня, працював

лікарем при дворі імператора Миколи I. Отримавши блискучу домашню освіту, В. Лігін у 1864 р. вступив до Рішельєвського ліцею. У 1868 він закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету зі ступенем кандидата математичних наук¹³. Після закінчення університету рік навчався у Цюрихській політехнічній школі, де, під керівництвом професора Цейнера, вивчав практичну механіку. Наприкінці 1870 р. його було обрано виконуючим обов'язки доцента кафедри механіки Новоросійського університету, а в 1871 р. направлено на два роки за кордон для удосконалення знань із спеціальності. В. Лігін проходив стажування у Карсруе під керівництвом М. Шаля і Грасгофа, у Парижі слухав лекції П. Буге, Ж. Бертрана та ін. професорів.

10 вересня 1872 р. В. Лігін захистив у Новоросійському університеті магістерську дисертацію на тему «Геометрична теорія абсолютного руху незмінної системи»¹⁴. Цього ж року його затвердили доцентом і обрали секретарем фізико-математичного факультету університету. 1874 року учений захистив докторську дисертацію на тему «Узагальнення деяких властивостей руху систем» і за рекомендацією професорів К.І. Карастельова, Є.Ф. Сабініна та Л.Ф. Беркевича був обраний екстраординарним професором університету. Від 1879 р. — В. Лігін ординарний професор кафедри механіки. У Новоросійському університеті він викладав практичну механіку (теорію механізмів, гідравліку, теорію теплових машин), елементарну механіку, механічну теорію теплоти і вів курс теоретичної механіки. В. Лігін вперше ввів у програму університету в 1874/1875 навчальному році нарисну геометрію і машинобудівне креслення.

Перші наукові праці вченого були продовженням і розвитком ідей М. Шаля і І. Сомова з геометричної теорії руху систем. У галузі прикладної математики Лігін досліджував пласкі механізми, вивчав кінематичні властивості шарнірних систем, йому належить пріоритет першої науково обгрунтованої класифікації зубчастих передач, що ґрунтувалася на найзагальніших та характерних ознаках¹⁵.

Він створив оригінальну школу механіки, яка розвинула концепції свого вчителя. Серед його учнів — видатні учені Х. Гохман, І. Занчевський, Д. Зейлінгер та багато інших. В. Лігін започаткував в університеті кабінет механіки, який був обладнаний видатним механіком-винахідником Й. Тимченком. Від 1884 до 1889 рр. В. Лігін був деканом фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Але, у зв'язку з обранням його заступником голови Одеської міської ради, він залишив цю посаду¹⁶. Учений очолював математичний відділ Новоросійського товариства дослідників природи та одеський відділ Російського технічного товариства¹⁷. Слід зазначити, що завдяки видатному вченому і педагогу В. Лігіну і його учням Новоросійський університет став одним із центрів не лише математичної, але й технічної думки.

Упродовж трьох років (1883–1886) на кафедрі філософії, що входила до складу історико-філологічного факультету Новоросійського університету працював талановитий учений, професор М.Я. Грот. Після закінчення 1875 р. історико-філологічного факультету (відділення філософії) Петербурзького університету він перебував у Берліні й Страсбургу, де вивчав історію філософії, психологію, анатомію нервової системи, логіку у таких відомих учених як Е. Целлер, М. Лацарус, К. Рейхерт, Е. Лаас, О. Лібман, Ф. Гольц¹⁸. Потім працював у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, де викладав історію філософії, логіку й психологію.

1880 р., склавши іспит у Київському університеті на звання магістра філософії, М. Грот захистив магістерську дисертацію «Психологія почуттів у її історії і головних основах». У першому розділі дисертації він робить критичний аналіз філософсько-психологічних ученнь про почуття, починаючи від Емпедокла, Анаксагора, Демокріта і закінчуючи Вундтом, Горвіцем, Бенном і Ушинським. У другій частині дослідження учений намагається побудувати власну оригінальну теорію про емоції і почуття. Ця праця М. Грота була одним із перших вітчизняних експериментальних досліджень цих проблем¹⁹. Він заклав основи вітчизняної психології емоцій, довівши їх значення для розвитку пізнання і особистості людини.

1881–1882 рр. М. Грот перебував за кордоном, слухав лекції і спілкувався з відомим професором із Тюбінгена Х. Зігвартом. 11 лютого 1883 р. в Університеті св. Володимира він захистив докторську дисертацію «До питання про реформу логіки: досвід нової теорії розумових процесів»²⁰. Цього ж року його було запрошено до Новоросійського університету на посаду ординарного професора філософії. Тут він викладав історію філософії, психологію і проводив практичні заняття зі студентами. М. Грот намагався у своїх лекціях подати психологію як самостійний науковий предмет. Він виходив із того, що саме психологія повинна лежати в основі наук про людину. М. Грот був активним прибічником практичного використання психології, її зв'язку з педагогікою, медициною і юриспруденцією²¹.

Широка ерудиція, ораторські здібності були притаманні науково-педагогічній діяльності М. Грота. Професор О. Маркевич, який, як ми уже зазначали, був студентом Новоросійського університету, пізніше згадував, що М. Грот був викладачем з оригінальними філософськими поглядами, до фанатизму вірив у значення філософії і палко пропагував свої погляди²². Лекторська майстерність ученого була на такому високому рівні, що туди де викладав він, сходилися студенти з інших факультетів. М. Грот керував філософським гуртком, постійно виступав з публічними лекціями, в журналах і газетах вів полеміку з колегами-філософами (наприклад, з київським професором О. Козловим).

Один із його студентів, майбутній професор Київського університету Г. Челпанов у своїх споминах писав, що М. Грота вабила широка популяризація науки, він виступав з лекціями на теми філософії, що привертала увагу широкого кола громадськості²³.

Протягом трьох років перебування в Одесі М. Грот прочитав наступні лекції: «Про свободу волі» (1884 р.); «Про значення песимізму і оптимізму» (1884 р.); «Завдання філософії у зв'язку з ученням Джордано Бруно» (1885 р.); «Про межі знання» (1886 р.) тощо²⁴. М. Грот займався аналізом деяких соціальних та етичних проблем. До кола наукових зацікавлень ученого входили проблеми про Бога, душу, свободу волі, морального обов'язку, безсмертя. Він уважав, що проблема свободи волі може бути зрозумілою і вирішеною лише на основі самосвідомості людини, усвідомлення свободи вибору тієї чи іншої форми діяльності²⁵.

М. Грот активно займався громадською діяльністю. Він був дійсним членом Одеського товариства природознавців, Одеського і Московського юридичних товариств, Московського товариства любителів природознавства, Паризького товариства фізіології і психології та ін.

Від червня 1886 р. наукова і педагогічна діяльність М. Грота була пов'язана з Московським університетом, де він обійняв посаду ординарного професора кафедри філософії. У Москві вчений очолював Московське психологічне товариство, був засновником і першим редактором журналу «Вопросы философии и психологии»²⁶.

Дослідження проблем античної історії та археології у Новоросійському університеті пов'язане також, поряд з П.К. Бруном, з іменем професора історико-філологічного факультету Е.Р. Штерна. Він навчався у Дерптському університеті, а в 1877–1880 рр. як стипендіат Міністерства народної освіти продовжив навчатися у Російському семінарі з класичної філології при Лейпцизькому університеті, де вивчав класичні мови, історію та мистецтво. Після закінчення навчання у Лейпцизькому університеті Е. Штерн був прикріплений до Дерптського університету для приготування до професорського звання²⁷. 1884 року Е. Штерн захистив докторську дисертацію і його було призначено на посаду приват-доцента Новоросійського університету по кафедрі класичної філології²⁸. 1886 року він отримав звання екстраординарного, а згодом ординарного професора. Від 1905 р. — декан історико-філософського факультету.

Е.Штерн читав лекції про класичні старожитності, проводив інтенсивні археологічні дослідження в Північному Причорномор'ї, започаткував розкопки давньогрецького поселення на острові Березань. Е. Штерн детально вивчав також важливі пам'ятки енеоліту в Молдові (Петрени), встановив характер зв'язків між представниками трипільської культури та енеолітичними племенами Греції²⁹. З іменем ученого пов'язане також

проведення перших розвідок стародавньої Тіри (на території сучасного м. Білгорода-Дністровського)³⁰.

Потрібно відзначити, що серед наукових інтересів Е. Штерна визначне місце займали питання історії Стародавньої Греції та Риму, проблеми грецької колонізації Північного Причорномор'я. Важливе значення мали дослідження ученим епіграфічних пам'яток з Ольвії, Керчі, Феодосії. Він першим опублікував видатний Бородинський скарб доби бронзи³¹.

Наукова спадщина Е. Штерна нараховує понад 250 праць, в яких знайшли відображення питання з археології, історії стародавньої Греції та Риму, виданих в Росії і за кордоном, які одержали міжнародне визнання³². Учений брав активну участь у роботі міжнародних конгресів та археологічних з'їздів у Лондоні, Берліні, Варшаві, на яких виступав з науковими доповідями і повідомленнями. Так, у березні 1907 р. Штерн узяв участь у Першому міжнародному археологічному з'їзді, що проходив у Афінах.

Протягом своєї багаторічної наукової і педагогічної діяльності у Новоросійську університеті Е. Штерн, вихований на традиціях Дерптського та Лейпцизького університетів, створив наукову школу своїх послідовників, із якої вийшли такі видатні вчені, як М. Мандес (1866–1934), академік Б. Фармаковський (1870–1928), Є. Кагаров (1882–1942), М. Болтенко (1888–1959), румунський археолог М. Нікореску. Е. Штерн вважається засновником одеської школи археологів-античників.

Е.Р. Штерн був директором музею Одеського товариства історії та старожитностей, яке було засновано 1839 р. і дістало право розкопок археологічних пам'яток на всій території Північного Причорномор'я. Товариство видало друком 33 випуски «Записок Одесского общества истории и древностей», на сторінках яких друкувалися статті з античної і первісної археології, етнографії, всесвітньої історії, допоміжних історичних дисциплін, краєзнавства. Діяльність товариства відіграла значну роль у вивченні археології та історії Південної України, питань всесвітньої історії. Е. Штерн вперше поставив на наукову основу облік і збереження цінностей музею, створив музейну експозицію з хронологічним розміщенням експонатів, був автором низки каталогів, що не втратили свого наукового значення до теперішнього часу і є взірцем роботи з музеєфікації старожитностей. Проводячи розкопки в Петренах, на острові Березань і в Ольвії, Е. Штерн постійно поповнював фонди музею античною керамікою. Завдяки зусиллям ученого музей став справжнім осередком збереження та наукового вивчення археологічних пам'яток. Як спеціаліст з музейної справи, Штерн одержав у 1908 р. запрошення з Німеччини взяти участь у роботі з'їзду Музейного товариства, що проходив у Франкфурті-на-Майні³³. Учений був почесним членом Одеського

товариства історії та старожитностей, дійсним членом Московського археологічного товариства. Він був нагороджений орденами Св. Володимира IV ступеня, Св. Станіслава та Св. Анни II ступеня, а також кавалерським хрестом австрійського ордена Франца-Йосипа.

У 1911 році Е. Штерн переїхав до Німеччини, де очолив кафедру стародавньої історії в університеті м. Галле, а згодом став ректором цього навчального закладу.

Серед фахівців з проблем психології та філософії, що працювали в Новоросійському університеті, був широко відомий не тільки в Одесі, але й за її межами професор М.М. Ланге. 1882 р. він закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету і був командирований на два роки до Німеччини і Франції для збору матеріалів і вивчення першоджерел з теми магістерської дисертації. У Німеччині М. Ланге пройшов спеціалізацію в Інституті експериментальної психології В. Вундта при Лепцизькому університеті. Після повернення із закордонного наукового відрядження він у 1888 р. захистив дисертацію на ступінь магістра «Історія моральних ідей XIX століття. Критичні нариси філософських, соціальних і релігійних теорій моральності» і був призначений приват-доцентом кафедри історії філософії Новоросійського університету, де пропрацював 32 роки. М. Ланге викладав історію філософії, психології, естетики, педагогіки і дидактики. У 1892 р. учений взяв участь у II Міжнародному конгресі з експериментальної психології, що проходив у Лондоні, виступивши з доповіддю «Закон перцепції». Згодом М. Ланге ввійшов до складу оргкомітету з проведення конгресів з експериментальної психології поряд з В. Вундтом, Т. Рібо, К. Штумпфом та ін.³⁴

М. Ланге читав в університеті також курс етики, поглиблюючи і розвиваючи його проблематику. Тематика рефератів з етики, що пропонувалася студентам, була розрахована на роботу з першоджерелами мовою оригіналу. 1893 року М. Ланге звернувся до керівництва історико-філологічного факультету з проханням придбати у Лейпцигу повне зібрання творів Гегеля, Шеллінга, Фіхте і Гербарта. Праці цих авторів систематично використовувалися і викладачами і студентами³⁵.

У травні 1894 р. у Московському університеті відбувся захист докторської дисертації М. Ланге на тему «Психологічні дослідження. Закон перцепції. Теорія вольової уваги». Офіційний опонент, професор С. Корсаков у своїй доповіді зазначав: «Лише в останній час з'являється новий напрям у психології і Ланге є одним із визначних представників цього напрямку»³⁶. М. Ланге був першим серед університетських філософів, які почали досліджувати експериментальний напрям у психології. Йому належить заслуга відкриття якісно своєрідних закономірностей спри-

йняття і його теорія поклала початок дослідженню цих закономірностей. М. Ланге, з цілковитою на те підставою, можна вважати одним із фундаторів експериментальної психології в Російській імперії. 1896 р. М. Ланге відкрив при Новоросійському університеті одну з перших в Росії лабораторію експериментальної психології, де проводилися практичні заняття зі студентами³⁷. Важливе значення для становлення наукового світогляду багатьох учених Одеси мав філософський семінар, яким він керував. 1896 р. М. Ланге дістав звання ординарного професора Новоросійського університету.

З під пера вченого вийшло чимало цінних наукових розвідок з питань психології, філософії, логіки. 1914 р. вийшла друком праця М. Ланге «Психология», що стала VIII томом наукового видання «Итоги науки в теории и практике». У першому розділі роботи вчений дає критику ідеалістичної побудови психології в системах Маха і Наторна, а у другому розділі глибоко аналізує теоретичну кризу сучасної психології. Ця праця М. Ланге стала цінним внеском у вітчизняну психологічну науку³⁸. Він розробив також моторну теорію уваги, що принесла йому широку популярність, у тому числі і на Заході³⁹. М. Ланге належить перший переклад російською мовою «Аналітики» Аристотеля. Відомий він також як автор популярних підручників. Підготовлений ученим у 1898 р. «Підручник логіки» був удостоєний Малої премії ім. Петра Великого. Поряд з науковою, М. Ланге активно займався і громадською діяльністю, організував роботу шкіл, намагався реалізувати там принципи трудового навчання і методи пробудження у дітей наукових інтересів і уміння самостійно мислити.

За ініціативою М. Ланге на історико-філологічному факультеті було створено педагогічний відділ з метою вивчення та аналізу стану навчання в середній школі, створення програм для історико-філологічних дисциплін, розгляду питань виховного впливу навчання. Він 1903 р. організував у Одесі жіночі педагогічні курси і очолював їх протягом багатьох років.⁴⁰ М. Ланге був головою Історико-філологічного товариства, виступав з публічними лекціями з питань філософії, які були потім опубліковані в газеті «Одесские новости» під заголовком «Великие мыслители XIX века».

Історико-філологічне товариство було засновано при Новоросійському університеті 23 лютого 1889 р. Основними напрямками діяльності були: організація тематичних засідань, на яких заслуховувалися і обговорювалися доповіді і повідомлення; налагодження наукових зв'язків з російськими й іноземними науковими установами; придбання рукописів, цінних видань, етнографічних й археологічних матеріалів; організація екскурсій і експедицій для збирання пам'яток історії; видання наукових

праць. Дійсними членами товариства були такі німецькі вчені як П.К. Брун, Р.Ю. Віппер, М.М. Ланге, Е.Р. фон Штерн та ін..

Серед учених, що досліджували проблеми всесвітньої історії, історіографії та методології історичної науки у той час був Р.Ю. Віппер. Навчаючись у Московському університеті на історико-філологічному факультеті визначальний вплив на формування його історичних поглядів справили професор всесвітньої історії В.І. Гер'є, приват-доцент кафедри західноєвропейської літератури О.О. Шахов та корифей російської історичної науки В.О. Ключевський. Р. Віппер слухав також лекції ще молодих тоді викладачів М.І. Кареева і П.Г. Виноградова, які у майбутньому стали видатними істориками-всесвітниками. Після закінчення Московського університету Р. Віппер працював викладачем історії у середніх навчальних закладах Москви, а у 1891 р., після успішно складених іспитів, його було призначено на посаду приват-доцента Московського університету.

1894 р. вчений захистив магістерську дисертацію «Церква і держава в Женеві у XVI ст. в епоху кальвінізму» і дістав ступінь доктора з всесвітньої історії. У дисертації Р.Віппер звернувся до питання про зміни у поглядах Кальвіна і його оточення, докладно охарактеризував його учення про співвідношення церковної і світської влади⁴¹. Ця робота й досі зберігає важливе значення у вітчизняній історіографії з питань всесвітньої історії.

Цього ж року, за рекомендацією М.С. Кареліна, Р. Віппер почав працювати екстраординарним професором кафедри всесвітньої історії Новоросійського університету. Тут він зосереджував свою увагу на читанні курсів з історії стародавнього Сходу, країн Західної Європи XVII–XVIII ст., нової та новітньої історії, теорії історичної науки, проведенні практичних занять зі студентами. Потрібно відзначити, що серед наукових інтересів Р.Віппера визначне місце посідали методологічні проблеми історичної науки. Він цікавився працями Е. Мейєра, К. Бюхера, М. Вебера, Г. Зиммеля, Г. Лампрехта. Його перша лекція у Новоросійському університеті мала назву «Про сучасні завдання і методи історичної науки». Р. Віппер читав також спецкурс для студентів про головні проблеми історичної науки.

Основні ідеї наукової спадщини вченого втілилися у таких дослідженнях, як «Політичні теорії у Франції доби релігійних війн» (1896 р.), «Катерина II і просвітницькі ідеї Заходу» (1896), «Суспільство, держава, культура XVI ст. на Заході» (1897), «Суспільні учення та історичні теорії XVIII і XIX ст. у зв'язку з суспільним рухом на Заході» (1900), «Нариси теорії історичного пізнання» (1914) та ін.⁴² Тематика і зміст цих праць були, певною мірою, пов'язані з дослідженнями, проведеними Р. Віппе-

ром під час підготовки дисертації, а також лекцій, окремих доповідей тощо. У наукових дослідженнях ученого основну увагу приділено історії Реформації, її передумовам і наслідкам, питанням історії політичної думки, теорії історичного пізнання, історії історичної науки, деяким аспектам суспільного життя тощо⁴³.

1897 року Р.Віппер повернувся до Москви, де обіймав посади приват-доцента, екстраординарного професора, а від 1901 — ординарного професора Московського університету⁴⁴.

Таким чином, у стінах Новоросійського університету, який розвивався у контексті європейської культурної традиції, працювала ціла плеяда визначних учених, німців за походженням, для яких головним у підготовці фахівців найрізноманітніших профілів був дух творчості, створення наукових шкіл, участь у житті суспільства. З переїздом до Одеси, зберігаючи особливості своєї наукової підготовки, вони привносили у Новоросійський університет традиції тих наукових центрів Росії і Європи, в яких вони здобули професійну освіту. Разом з тим, в університеті народжувалися нові наукові напрями, формувалися прогресивні школи вчених. Прекрасна ерудиція німецьких учених, відданість справі життя, чудові людські якості здобули їм любов студентства. Однією з визначних граней громадсько-просвітницької діяльності вчених-німців була їхня участь у роботі товариств, члени яких чимало зробили для популяризації досягнень в науці, активізації дослідницької роботи. Активною була і видавнича діяльність учених. Німецькі вчені доклали багато зусиль для розвитку науки та вищої освіти в Україні, процвітання Новоросійського університету як важливого центру духовності, інтелекту та культури.

¹ *Борзаковський П.* Филипп Карлович Брун // Новоросийский университет в воспоминаниях современников. — Одесса, 1999. — С. 105.

² Причерноморские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона. 1803–1917. — Одесса, 1999. — С. 44.

³ *Маркевич А.И.* Воспоминания о преподавателях историко-филологического факультета Новоросийского университета // Новоросийский университет в воспоминаниях современников. — Одесса. — 1999. — С. 33.

⁴ Причерноморские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона. 1803–1917. — Одесса, 1999. — С. 44

⁵ *Борзаковський П.* Указ. соч. — С. 110.

⁶ *Непомнящий А.А.* Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX — начале XX века. — Симферополь. — 1998. — С. 100.

⁷ Там же.

⁸ Солодова В. Участие немцев в изучении истории Новороссийского края (на примере деятельности Одесского общества истории и древностей) // Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие 1871–1941 гг. — М., 2002. — С. 230.

⁹ Непомнящий А.А. Указ. соч. — С. 101.

¹⁰ Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 204.

¹¹ Непомнящий А.А. Указ. соч. — С. 100

¹² Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — Т. 2. — Одеса, 2005. — С. 172.

¹³ Там само. — Т. 3. — С. 250.

¹⁴ Там само. — С. 251.

¹⁵ Історія Одеського університету (1865–2000). — Одеса, 2000. — С. 28.

¹⁶ Новоросійський університет в споминах сучасників. — Одеса, 1999. — С. 203.

¹⁷ Історія Одеського університету (1865–2000). — Одеса, 2000. — С. 28.

¹⁸ Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — Т. 2. — Одеса, 2005. — С. 360.

¹⁹ Ананьев Б.Г. Очерки истории русской психологии XVIII и XIX веков. — М., 1947. — С. 156.

²⁰ Там же.

²¹ Ярошевский М.Г. История психологии. От античности до середины XX века. — М., 1996. — С. 331.

²² Маркевич А.И. Воспоминания о преподавателях историко-филологического факультета Новоросийского университета // Новоросийский университет в воспоминаниях современников. — Одесса. — 1999. — С. 40.

²³ Челпанов Г.И. Памяти профессора Н.Я. Грота // Новоросийский университет в воспоминаниях современников. — Одесса, 1999. — С. 143.

²⁴ Там же.

²⁵ Ярошевский М.Г. Указ. соч. — С. 332.

²⁶ Історія Одеського університету (1865–2000). — Одеса, 2000. — С. 41.

²⁷ Новоросійський університет в споминах сучасників. — Одеса, 1999. — С. 227.

²⁸ Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — Т. 4. — Одеса, 2005. — С. 442.

²⁹ Історія Одеського університету (1865–2000). — Одеса, 2000. — С. 31.

³⁰ Історія Одеси. — Одеса, 2002. — С. 249.

³¹ Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — Т. 4. — Одеса, 2005. — С. 442.

³² Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 477.

³³ Солодова В. Указ. соч. — С. 231–232.

³⁴ Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — Т. 3. Одеса, 2005. — С. 189.

³⁵ Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 499.

- ³⁶ *Ананьев Б.Г.* Очерки истории русской психологии XVIII и XIX веков. — М., 1947. — С. 137.
- ³⁷ *Исторія Одеського університету.* — Одеса, 2000. — С. 43.
- ³⁸ *Ананьев Б.Г.* Указ. соч. — С. 140.
- ³⁹ *Ярошевский М.Г.* Указ. соч. — С. 345.
- ⁴⁰ *Новороссийский университет в воспоминаниях современников.* — Одесса, 1999. — С. 231.
- ⁴¹ *Сафронов Б.Г.* Историческое мировоззрение Р.Ю. Виппера и его время. — М., 1976. — С. 106.
- ⁴² *Новороссийский университет в воспоминаниях современников.* — Одесса, 1999. — С. 224.
- ⁴³ *Сафронов Б.Г.* Указ. соч. — С. 100.
- ⁴⁴ Там же. — С. 34.

Статья посвящена освещению многогранной деятельности немецких ученых в Новороссийском университете во второй половине XIX в. Рассматриваются основные направления научных исследований ученых, их вклад в процесс становления и развития национального образования и науки.

Ключевые слова: *университет, Одесса, профессор, кафедра, учеба, диссертация, преподавательская, научная деятельность, общество.*

The Article elucidates the diverse activities of German scientists at the Novorossiysk University in the second half of the 19th century. Basic directions of scientific researches of the scientists, their contribution to the establishment and development of national education and science are considered.

Key words: *university, Odessa, professor, department, study, dissertation, teaching and scientific activities, community.*